

jük az ezekhez kapcsolódó jelenségek részletekbe menő és végleges magyarázatát.

A tartalmas kis könyv a „Tudományok Kiskönyvtára” sorozat 5. kötete. Ebben a sorozatban jelent meg korábban például a „Bevezetés a relativitáselméletbe” című kö-

tet. Erről a sorozatról állapítja meg az előszó, hogy: „A közérthető összefoglalók középpontjában az alapvető és nélkülözhetetlen ismeretek és elméletek állnak...”

Berényi Dénes

Jared Diamond: Háborúk, járványok, technikák

Typotex Kiadó, Budapest, 2006. 3. kiadás. 451 lap

A könyv rendkívül érdekes kísérlet. A szerző, aki ökológus és a fejlődéstan kutatója, és aki a Californiai Egyetem Orvosi Centrumában dolgozik, megkísérli természettudományos alapon értelmezni az emberiség történelmét, az események okait és azok magyarázatát, és ezen az alapon megfelelni az olyan típusú kérdésekre, mint pl. miért az európaiak fedezték fel Amerikát és győzték le az ottani népeket és nem fordítva. A szerző így fogalmazza meg a kérdést és egyben a könyv célkitűzését is. „Mi a magyarázata annak, hogy az emberiség fejlődése ennyire eltérő sebességgel zajlott le a különböző kontinenseken? Ez az eltérő sebesség alkotja történelmünk legáltalánosabb érvényű sémáját, és ez egyben könyvem témája is” „...miért az európaiak voltak azok, és nem az afrikaiak vagy az amerikai őslakosok, akiknél megjelentek a fegyverek, a legveszedelmesebb baktériumok és az acél”? „A könyv fő témája ugyan a történelem, de a természettudományok felől megközelítve – különös tekintettel a fejlődéstanra és a geológiára”. Egy olyasfajta cím tehát, hogy pl. „Az emberiség története természettudományos megközelítésben” valószínűleg jobban tükrözné a könyv tényleges tartalmát, mint a jelenlegi.

Gondolatmenetének lényegét a következőkben foglalhatjuk össze. Egy adott

társadalom fejlettsége döntően a környezettől, a környezeti adottságoktól függ. Ez a környezet tágabb értelemben egy egész kontinens által nyújtott adottságokat jelenti. „A történelem az egyes népek környezetének különbségeiből adódóan alakult eltérő módon, és nem az egyes népek biológiai különbségei miatt” – írja az előszóban. A könyv végén ezt újra hangsúlyozza: „...az egyes földrészek népeinek történelmében tapasztalható kiugró különbségek nem a népek veleszületett különbségeiben gyökereznek, hanem környezetük különbségeiben” (407. o.). Amit tehát egyértelműen elutasít az a rasszizmus, vagyis hogy egyes népek, népcsoportok genetikailag meghatározottak, azaz különbek mint mások, a többiek.

A fentieket részletesebben kifejtve a következő a fejlődés sémája. A vadászó-gyűjtögető életmódról az élelmiszertermelésre való áttérés az első jelentős, valószínűleg a legfontosabb lépés a népek történetében. Ez tette lehetővé, hogy a társadalomban ne mindenki vegyen részt közvetlenül a termelésben és a társadalom el tudjon tartani különböző mesterségekkel foglalkozókat, de papokat, katonákat, a nagyobb méretű társadalmi egységek szervezőit, vezetőit is. Mindez a technika fejlődéséhez vezetett, amelynek nagyobb népsűrűségű társadalomban, egyáltalán

nagyobb számú ember esetén nagyobb a valószínűsége. Mindez elvezetett az eredményesebb fegyverekhez és az íráshoz, ami az információk megőrzésének és terjesztésének pótolhatatlan eszköze. A nagyobb tömegben élő emberek között felütötték a fejüket a járványos betegségek és ezek szelektálták is a társadalmat: a genetikailag ellenállóbbak maradtak meg és adták tovább génjeiket. Ez viszont előnyt biztosított számukra más társadalmakkal szemben, amelyekben ez az ellenálló képesség nem fejlődött még ki.

Az élelmiszertermelés nem egyszerre jött létre a Földön és maga a folyamat is csak mintegy tízezer évvel ezelőtt kezdődött. Kialakulása nagy mértékben függött a föld minőségétől, az éghajlattól, de attól is, hogy milyen mértékben álltak rendelkezésre nemesítésre alkalmas növény- és állatfajok. A legelső ilyen területek egyike, vagy talán a legelső, a mai Szíria, Jordánia, Irak (un. Termékeny Félhold) volt (itt alakultak ki az első birodalmak is: Babilónia, Asszíria). A kontinenseket tekintve Eurázsia volt az, amelyik lakosságszámát tekintve is a legnagyobb volt, de a nemesíthető növények és a házasítható állatok tekintetében (számosságában) is óriási előnnyel rendelkezett a többi kontinenssel szemben (a könyvben konkrét adatokat és táblázatokat is találhatunk erre vonatkozóan). Ehhez járul az egyes földrészek ún. „fő tengelyiránya”. Ez azt jelenti, hogy Európában kelet-nyugati irányban terjedhettek az élelmiszertermelésre, de minden egyébre (technológia!) vonatkozó információk is, míg Amerikában és Afrikában ez a tengely észak-déli volt. Az utóbbi közbeeső földrészek természetes akadályok (szűk földszoros, sivatagok) akadályozták az információk, tapasztalatok terjedését. Nyilvánvaló az is, hogy különböző termelési tapasztalatok jobban

hasznosíthatók azonos szélességi körök, mint hosszúsági körök mentén (éghajlat!). Ráadásul a „főtengely hossza” – amelyik Eurázsiaiban volt a leghosszabb – több népet, nagyobb embertömeget és megfelelően több információt és „ötletgazdát” jelentett.

A fenti „sémával” megmagyarázhatók az emberiség történetének alapvető kérdései, így pl., hogy mi az oka, hogy: „Vagyonuknál és hatalmuknál fogva a modern világot az eurázsiai népek uralják, főleg az Európában és Ázsia keleti részén élő népek, valamint azok, amelyek Észak-Amerikába települtek át”. (11. o.) Arról van ugyanis szó, hogy „Azok a népek tehát, amelyeknek nagy előnyük volt az élelmiszertermelés megkezdésében, előnyökhöz jutottak a fegyverekhez, baktériumokhoz és acélhoz vezető úton. Ennek következménye a ’gazdagok’ és ’szegények’ összecsapásainak hosszú sora lett a történelem folyamán”. (102. o.) Ebben találjuk Amerika „felfedezésének”, de az európaiak gyarmati hódítása sikereinek az okát is. „Az élelmiszertermelés e különbségei jelentik az egyik legfőbb eredendő okát annak, hogy az eurázsiai és az őslakos amerikai társadalmak között akkora eltérések alakultak ki. A hódítás ezekből eredő közvetlen okai közül a legfontosabbak a baktériumok, a technológia, a politikai szerveződés és az írás különbségei”. „Az Amerika európai meghódítása mögött megbúvó közvetlen tényezők közé sorolhatjuk a *technológia* (a recenzens kiemelése – B. D.) valamennyi aspektusának különbségeit, melyek a baktériumok jelentőségével vetekszenek. E különbségek végső soron abból fakadtak, hogy Eurázsiaiban a nagy népsűrűségű, gazdaságilag szakosodott, politikailag központosított, együttműködő és versengő élelmiszertermelő társadalmak sokkal nagyobb múltra tekinthettek vissza”. (358–359 o.)

Két fontos kérdésre adott választ kell még megemlítenünk. Miért nem Kína töltötte be az „európai szerepet” a világon, hiszen a „Termékeny Félhold” után az első, vagy talán egyidejű volt az élelmiszer-termelők között, továbbá kb. 1500-ig szinte minden tekintetben Európa előtt járt? A szerző szerint a válasz abban keresendő, hogy a szubkontinensnyi Kína egységes uralom alatt állt. Példákat sorol fel, hogy amit egyszer a császár megtiltott, annak nem volt többé létjogosultsága a birodalomban. Európa előnyét éppen nyelvi, kulturális és ennek megfelelő uralmi sokszínűsége adja. Ha valamelyik előremutató lépés (technológiai újítás, szervezeti átalakítás stb.) elől egyik vagy másik ország vagy fejedelemség elzárkózott, a másik, vagy harmadik végrehajtotta azt, végül is az elzárkózóknak is előbb-utóbb igyekezniük kellett utolérni az utóbbiakat, hogy le nem maradjanak. Erre számos példát lehetne hozni, de magának Kolumbusznak a vállalkozása is jellemző erre, akinek csak az ötödik országban (uralkodónál) sikerült támogatást szereznie expedíciójához. Négy alkalommal a különböző uralkodók elutasították. Ahogy viszont Spanyolország kezdte küldeni Kolumbusz után Amerikába a felfedezőket, gyarmatosítókat, hamarosan további európai országok kapcsolódtak be a folyamatba és nemcsak Amerika irányában.

Európa sokszínűségéhez ugyanakkor kétségtelenül hozzájárult földrajzi tagoltsága, partvonalának szeszélyes vonala (félszigetek, szigetek), ami ugyancsak a környezeti tényezők szerepét mutatja.

Megválaszolandó kérdés még az is, hogyan vált „vezető erővé” a világon az utolsó félezred évben Nyugat-Európa, és, hogy vesztette el jelentőségét a „Termékeny Félhold”, azaz lényegében a Közel-Kelet. Az előadott magyarázat szerint az

utóbbi terület társadalmi mintegy „ökológiai öngyilkosságot” követtek el az erdőirtással, azzal, hogy a talajeróziót nem akadályozták meg, és így a terület fokozatosan sivatagos, félsivatagos, szikes földdé vált. A „fókusz” pedig lassan egyre nyugatabbra tolódott: először a félszigetekre és szigetekre, ahol a görög kultúra fejlődött ki, majd Róma, végül Nyugat-Európa lett a központ.

A könyv 19 fejezete különben – amelyhez elő- és utószó, valamint tárgymutató csatlakozik – négy részre tagozódik. A fejezetek közül egy-egy külön-külön Kínának, Afrikának, Ausztráliának és Új-Guineának, valamint Polinéziának van szentelve.

Érdeemes megemlíteni, hogy a könyvben egy figyelemreméltó félmondat szerepel rólunk magyarokról, éspedig a következő „...egyetlen nomád ázsiai népnek sem sikerült megvetnie a lábát Nyugat-Európában a magyar pusztákon túl”. (419. o.)

Végül ide kívánczok befejezőképpen az Utószóból a következő megállapítás. „Az összes földrész 13000 éves történelmét egy 400 oldalas könyvbe összesűríteni annyit jelent, hogy egy oldalra átlagosan egy-egy kontinens 150 éves történelme jut, ezért a könyv szokatlanul tömör és leegyszerűsített lesz. E tömörítésnek azonban egy jó oldala is van: az egyes régiók hosszú távú összehasonlítása olyan tudáshoz segít hozzá bennünket, ami egy-egy társadalom rövid távú tanulmányozásával nem szerezhető meg”. (410. o.)

Nem kétséges, hogy a történelemnek a szerző által bemutatott megközelítése új távlatokat nyit és feleletet, magyarázatot ad számos és a történettudomány által eddig megválaszolatlan kérdésre. A recenzensnek, aki a biológiában járatlan, mégis van egy alapvető kérdése a könyvben bemutatott módszerrel kapcsolatban éspedig az, hogy a történelem, pontosabban a tár-

sadalmak fejlődése szempontjából egyértelműen csak a környezeti hatásokat kell-e figyelembe venni – ahogy az a könyvben

történik – és a genetikának, a mutációknak pedig egyáltalán nincs szerepe?

Berényi Dénes

Magyar tudományos folyóiratok a környező országokban

Szerk. Berényi Dénes. Az MTA MTK Elnöki Bizottságának 11. kiadványa, Budapest, 2005. 72 lap

Az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság és a Debreceni Szemle Alapítvány 2004. évi közös rendezvényén a környező országok magyar tudományos folyóiratainak, pontosabban szerkesztőségeinek találkozáján megfogalmazódott a magyar folyóiratok működtetésének jelentősége az egyetemes magyar tudományosság szempontjából. Megvitathatták a folyóiratok megjelenítése, minőségének biztosítása, terjesztése körüli sarkalatos kérdéseket is. Ezt követően a szervezők egy igen hasznos füzet kiadására vállalkoztak, amely az MTA MTK EB kiadványsorozatában a 11. lett. A füzetben 29 külhoni magyar folyóirat adatait találjuk, ebből 17-ről részletes ismertetőt is. Ez a szám nem fedi a magyar nyelven publikált és rendszeresen, vagy éppen rendszertelenül megjelenő tudományos folyóiratok valós számát, hiszen csak azon időszaki kiadványok adatait közölhették, amelyeket sikerült beszerezni. Legtöbbet regisztráltak Erdélyből, ez mintegy 15 folyóirat, majd a Délvidék következik 9-cel és a Felvidék 5 tudományos lappal.

A tudományos folyóiratok a Magyarországot környező országokban fontos szerepet töltenek be a magyar tudósok kapcsolattartásában, a szakma anyanyelvi művelésében, és a fiatal utánpótlás nevelésében is. Kreativitásuk érdekében a külhönben dolgozó tudósok több lehetőséget használhatnak ki: munkahelyi vagy civil szervezetek kereteit, illetve megpályázott ösztöndíjazási

lehetőségeket. Amennyiben a felsőoktatásban dolgoznak, részben kihasználhatják az állami intézményekben lévő, (legtöbbször támogatáshiányos) kutatási, publikálási lehetőségeket. Ugyanakkor a magyar értelmiségi és szakmai körök kisebb része a magyar önkormányzatokban működő intézmények, városi múzeumok, levéltárak, könyvtárak és művelődési vagy civil szervezetek keretei között kutathat. Publikálási lehetőségeik magyar nyelven munkahelyükön gyakran szűkösek. A magyar értelmiség számára hiánypótló az anyaországi alapítványok, (kisebb állami támogatásban részesülő) civil tudományos szervezetek munkája, mert ezek révén a beszükkült kutatási lehetőségek közepette, alkotási esélyhez jutva újultak meg a kilencvenes években. Probléma azért még akad: hiányos az infrastruktúra, nincsenek állandó gazdasági alapok, akadozik a kapcsolattartás a világgal.

A folyóiratkiadás területén elsősorban a társadalomtudományi kiadványok azok, amelyekre a magyar tudósok és értelmiségiek igényt tartanak. A füzetben 18 társadalomtudományi szaklap van megemlítve, amelyek között az erdélyiek vezetnek (11), hiszen ott az egyes periodikák a tudományágak szerint is megkülönböztethetők: szociológia, pszichológia, közgazdaságtan, műszaki tudományok, medicina stb. A többi országban a különböző társadalomtudományok vegyesen jelentkeznek egy-egy folyó-